

Биљана Сикимић

ФРАНЦ МИКЛОШИЧ И РОМОЛОГИЈА

У прилогу се представља преглед рецепције Миклошичевог дела у студијама угледних савремених ромолога лингвиста: Јарона Матраса, Норберта Борецког, Кирила Костова, Петера Бакера, Виктора Елшика и других. У другом делу прилога пажња је посвећена научним односима Франца Миклошича и Стојана Новаковића, који су означили почетак истраживања ромских говора у Србији.

Кључне речи: Франц Миклошич, Стојан Новаковић, ромологија, дијалектологија, лексика.

1. Увод

Центри лингвистичке ромологије настали у другој половини XIX века и данас чувају свој научни углед: дело Франца Миклошича је означило Аустрију и Беч као неспорни ромолошки центар, а нешто касније, крајем XIX века, настао је и други значајан центар – Велика Британија. Континуитет који траје век и по одржавају угледни лингвистички центри у којима се и данас компетентно истражује ромски језик: Грац у Аустрији и Манчестер у Великој Британији.

Овај прилог ће покушати да осветли рад једног великог филолога у контексту његовог времена и да пружи одговор на питање шта је остало од научних идеја и климе из XIX века у савременој ромологији. Већина данашњих ромолога нема филолошку оријентацију, некадашња истраживања из домена историје језика прилично су потиснута од стране актуелних интересовања за конкретну језичку употребу, али је интересовање за лексикографски и лексиколошки ниво ромског језика и даље веома присутно. Са друге стране, постоји огроман интерес за преиспитивање историје ромологије као дисциплине (посебно појачан идеолошким разлозима): у оваквим критичким прегледима Франц Миклошич представља незаобилазну фигуру. Без обзира на бурне промене у научним парадигмама до којих је дошло у међувремену, Франц Миклошич се и данас сматра за једног од утемељивача ромологије као науке.

Десетак година свог научног рада Франц Миклошич је посветио језику и култури Рома. Његова разноврсна интересовања у домену класичне ромолошке филологије објављена су у шеснаест томова од 1872. до 1881. у периодичним издањима бечке Академије наука.¹ Миклошичеве ромолошке студије покривају широк дијапазон тема уобичајен у филологији XIX века: од објављивања фолклорних записа и разноврсне лексичке грађе, преко дијалектолошких студија, историје ромског језика (реконструкција миграција Рома на основу језичких података, творба речи, фонологија, етмологија) све до синтаксе. Ромску грађу је Миклошич преузимао из свих расположивих објављених извора али и из теренских записа које су му слали колеге и студенти.

За успостављање релативне хронологије Миклошичевих интересовања за Роме и ромски језик корисне сугестије даје некролог објављен у трећем броју енглеског часописа *Journal of Gypsy Lore Society* (1891/92) који је написао угледни британски ромолог Грум (Francis Hinds Groom) поводом смрти Франца Миклошича 7. марта 1891. Грум сматра да нема сигурних података о томе када је Миклошич тачно почео да се

¹ Серија „Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europas“, објављена је у: *Denkschriften der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, томови 21–23, 25–27, 30–31. У питању је следећих 12 студија: Die slavischen Elemente in den Mundarten der Zigeuner. Vorgelegt in der Sitzung am 21. Februar 1872. 1872, Bd. 21. 3, 197–253; Beiträge zur Grammatik und zum Lexicon der Zigeunermundarten. Die Wanderungen der Zigeuner. Theil 1. Vorgelegt in der Sitzung am 21. Februar 1872. 1873, Bd. 22. 2, 21–102; Die Wanderungen der Zigeuner. Theil 2. Vorgelegt in der Sitzung am 21. Februar 1872. 1874, Bd. 23. 1, 1–46; Märchen und Lieder der Zigeuner der Bukowina. Theil 1. Vorgelegt in der Sitzung am 20. Mai 1874. 1874, Bd. 23. 4, 273–339; Märchen und Lieder der Zigeuner der Bukowina. Theil 2. Vorgelegt in der Sitzung am 21. Juli 1875. 1876, Bd. 25. 1, 1–68; Beiträge zur Kenntniss der Mundart der Zigeuner in Galizien, in Sirmien und in Serbien. Mit einem Anhang über den Ursprung des Namens „Zigeuner“. Vorgelegt in der Sitzung am 9. Februar 1876. 1877, Bd. 26. 1, 1–66; Vergleichung der Zigeunermundarten: Theil 1. Vorgelegt in der Sitzung am 18. October 1876. 1877, Bd. 26. 3, 161–247; Vergleichung der Zigeunermundarten. Theil 2. Vorgelegt in der Sitzung am 17. Jänner 1877. 1878, Bd. 27. 1, 1–108; Lautlehre der Zigeunermundarten. Vorgelegt in der Sitzung am 8. October 1879. 1880, Bd. 30. 3, 159–208; Stammbildungslehre der Zigeunermundarten. Vorgelegt in der Sitzung am 14. Jänner 1880. 1880, Bd. 30. 6, 391–486; Wortbildungslehre der Zigeunermundarten. Vorgelegt in der Sitzung am 14. Jänner 1880. 1881, Bd. 31. 1, 1–54; Syntax der Zigeunermundarten. Vorgelegt in der Sitzung am 14. Jänner 1880. 1881, Bd. 31. 2, 55–114. Серија „Beiträge zur Kenntnis der Zigeunermundarten“, објављена је у *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-Historische Classe*, томови 77, 83 и 90. У питању су следеће четири студије: Die ältesten Denkmäler der Zigeunersprache. 1874, Bd. 77. 11, 759–771; Die Aspiranten der Zigeunermundarten. 1874, Bd. 77. 12, 771–792; Zigeunerische Elemente in der Gaunersprache Europa's. 1876, Bd. 83. 4, 535–562; Proben von Zigeunermundarten. 1878, Bd. 90. 5, 245–296.

бави ромским говорима, али из неких посредних података може се претпоставити да је прве узорке ромских говора (и то од мађарских Рома) забележио негде око 1847. године. Грум је вероватно мислио на Миклошичеву белешку објављену у *Miklosich II* (1873: 64–65), да је своју збирку ромских речи из Мађарске записао „пре двадесет пет година”. На основу сећања на своје разговоре са Францом Миклошичем, Грум верује да је овај још као младић упознао аустроугарске Роме, затим их сасвим изгубио из вида, па много година касније обновио свој научни интерес за њихов језик и историју.

Овај прилог је подељен у два дела: у првом ће бити показана рецепција дела Франца Миклошича у домену историје ромологије, затим историјске фонологије, етимологије као и дијалектологије ромског језика.² Други део прилога посвећен је сарадњи Франца Миклошича и Стојана Новаковића на документовању ромских говора у Србији XIX века.

2. Место Франца Миклошича у историји ромологије

Из угла савремених увида у историјат ромологије као дисциплине, а од стране водећег британског ромолога Јарона Матраса, дело Франца Миклошича је оцењено као „прво контрастивно емпиријско истраживање ромског језика” (*MATRAS* 1999a: 89), али се истиче и значај за историју посебних ромских говора, на пример аустријских Рома (*FENESZ* 1996). Балканолог Виктор Фридман, са своје стране, указује на двојструки Миклошичев значај – за историју две дисциплине: ромологије и балканологије и актуелно укључивање ромских говора у балкански језички савез (*FRIEDMAN* 2006). У већини савремених помена истакнут је углавном само Миклошичев значај за документацију ромских говора (*MATRAS* 2002: 2, 8, 10; *MATRAS – WHITE – ELŠIK* 2007: 9; *MATRAS* 1999b: 117). Норберт Борецки користи Миклошичеву грађу као извор за ромске говоре Буковине (*BORETZKY* 1995), а Петер Бакер се позива на Миклошичеве закључке у домену фонологије (*BAKKER* 1999). Исто признање Францу Миклошичу одају и савремени руски ромолози (на пример: *РУСАКОВ* 2004).

Амерички ромолог Јан Хенкок, у свом прегледу историје ромологије, истиче да је Франц Миклошич учинио напор да научи ромски језик те да се његова дела из домена ромологије још увек цитирају због

² Савремени ромолози Францу Миклошичу одају признање и за уочавање проблема значења вишеструких облика демонстратива у ромским говорима (*MATRAS* 1998).

богатства етимолошких и дијалектолошких података. У сваком случају, Хенкок сматра да је Миклошич остао значајан због свог пионирског рада на првом етимолошком речнику ромског језика (HANSOСК 1988). На историјски значај Франца Миклошича указују и савремени ромолози из Србије, на пример Драгољуб Ацковић (АСКОВИЋ 2012: 13, 17–18, 20).

3. ФРАНЦ МИКЛОШИЧ И ИСТОРИЈСКА ФОНОЛОГИЈА И ЕТИМОЛОГИЈА РОМСКОГ ЈЕЗИКА

На основу историјске фонологије и морфологије Франц Миклошич је одредио порекло Рома из северозападне Индије, тачније из области Хиндукуш, у периоду између VIII и X века. Ово је став који је касније у ромологији веома дискутован, али је остао незаобилазно полазиште (МАТРАS 2002: 45, 46).

Пажљиво испитивање и класификација страних елемената у раним дијалектима европских Рома омогућили су Миклошичу да закључи да сви они припадају истом извору, да су знатно време живели у окружењу словенских језика и грчког језика пре него што су се нашли у данашњим стаништима. Веома утицајна историјска студија америчког византолога Џорџа Сулиса (SOULIS 1961) настала је са циљем да се потврде Миклошичеви филолошки закључци о дуготрајном суживоту Рома у хеленофоном окружењу пре њихових миграција у централну у западну Европу.³

Трагом Миклошичевог открића о грчким елементима у говорима европских Рома кретали су и други лингвисти, тако Миколошичеве грчке етимологије преузимају и дискутују Христо Цицилис (TZITZILIS 2001) и Јарон Матрас, који још посебно указује на глаголске суфиксе преузете из грчког као маркере глаголских позајмљеница (МАТРАS 2002: 128). Јарон Матрас указује и на значај Миклошичевих студија као извора за историјску фонологију (МАТРАS 2002: 30, 33), односно на губитак вокалских дужина као резултат грчког, односно балканског утицаја (МАТРАS 2002: 34, 59).

³ У истој студији Сулис помиње и Миклошичево тумачење помена *c'ngarie* у Светоарханђелској хрисовуљи цара Душана, на које се касније надовезао Стојан Новаковић у својој студији из 1911. године. Наиме, Миклошич се у свом критичком прегледу историјских потврда помена Рома у Европи не слаже се са Ј. Шафариком и Боданом Петричејку-Хаждеуом око тумачења значења термина *c'ngarie* у хрисовуљи цара Душана из 1348, јер сматра да је у питању позајмљеница из грчког језика у значењу 'обућари', како је то тумачио и Ђуро Даничић у свом Рјечнику из књижевних старина (MIKLOSICH III: 6).

Показало се да су Миклошичева етимолошка решења актуелна и данас: Андреа Скала (SCALA 2013) указује на Миклошичев допринос у изучавању јерменских позајмљеница у ромским говорима. Кирил Костов се у низу својих радова позива на неспорне Миклошичеве етимологије (Kostov 1995), на лексеме и творбене морфеме словенског порекла у ромском (Kostov 1994) као и на значај неких Миклошичевих запажања у домену синтаксе ромског језика (Kostov 1998). Миклошичеве етимологије ромског језика преузимају, односно дискутују Викор Елшик (Elšik 2009) и Рајко Ђурић (на пример, Ђурић 1988).

4. Франц Миклошич и дијалектологија ромског језика

Без обзира на чињеницу да је данас прихваћен Матрасов модел географске дифузије у класификацији ромских дијалекта, Франц Миклошич се помиње као њихов први класификатор (MATRAS 2005).

Доминантни приступ у класификацији дијалеката у савременој ромолошкој лингвистици у центар анализе смешта 'гране' и метафору 'гранања'. Већина аутора појединачне ромске дијалекте посматра као припаднике једне од неколико грана, што у историјској перспективи подразумева да су они изданци прото-варијаната. У савременој ромолошкој литератури је уопштено становиште да су се појединачне прото-варијанте појавиле или током византијског периода ромског језика или убрзо после тога, односно по напуштању територије јужног Балкана. Ово је становиште у великој мери инспирисано моделом који је својевремено предложио Франц Миклошич, на основу увида у миграције ромских група и њихове сукцесивне поделе настале издвајањем једне из друге групе. Наставак Миклошичевих идеја представља актуелна претпоставка да, будући да ромски језик није кохерентно и континуално територијално распоређен, његови дијалекти нису подвргнути географској дифузији модела иновација, и стога не чине географски дијалекатски континуум.

Франц Миклошич је сматрао да области у којима Роми живе у Европи нису одређене тада постојећим државама већ нацијама. На основу тог става настала је подела свих европских Рома у 13 група: грчки, румунски, мађарски, моравско-чешки, немачки, пољско-литавски, руски, фински, скандинавски, италијански, баскијски, енглеско-шкотски и шпански (MIKLOSICH III: 9). У наставку исте студије учињен је покушај да се језичком анализом утврди пут који је свака од ових тринаест група прешла из југоисточне Европе до своје садашње домовине.

Према Миклошичевој схеми, грчки ромски представља ‘најчистију’ варијанту, а сви други дијалекти одражавају ‘опадање’, ‘кварење’ или ‘растакане’ од стране других језика. Различите Миклошичеве категорије дефинисане су пре свега у односу на географију и по броју и различитом пореклу позајмљеница у дијалектима пре него стварним интерним дијалекатским цртама које се огледају у структури дијалекта. Неке од Миклошичевих тринаест дијалекатских категорија показале су се оправданим и према савременим унутарјезичким критеријумима. Са друге стране, као посебно проблематични сматрају се Миклошичеви ‘руски’, ‘пољски’, а посебно ‘немачки’, ‘румунски’ и ‘мађарски’ ромски дијалекти (GRANT 1999: 68).⁴

Снажан утицај Миклошичеве поделе ромских говора, односно њихова перцепција из географског и стадијалног угла, може објаснити зашто у временском распону од око сто година није било покушаја ревизије класификације ромских дијалеката на основу искључиво лингвистичких критеријума. Са неким малим изменама (уведене су српско-хрватска и велшка група уместо баскијске и енглеско-шкотске), Миклошичева категоризација је важила све до седамдесетих година XX века.

⁴ „Руска” дијалекатска грађа припада углавном северноруским ромским дијалектима (који се данас класификују као северни дијалекти), али у Миклошичевој грађи има и примера из дијалеката који се говоре у јужној Русији и Украјини који се данас класификују као влашки дијалекти. „Пољски” ромски материјал је углавном из дијалекта *feldytka*, који је балтички ромски дијалекат а повезан је са северним дијалектима, али су такође укључени и неки подаци из дијалекта *bergitka* из јужне Пољске који је, према савременој подели, везан за централне дијалекте.

Велики део грађе за „немачки” ромски је заправо – синти, како се говори у Немачкој, као и јужније и западније од ње. Миклошич је такође користио грађу прикупљену крајем XVIII у Кенигсбергу и данашњој Литванији (ова грађа, уз извесну ограду, највише личи на дијалекат пољских Рома).

Миклошичев „румунски” ромски одговара дијалектима ромског језика који су претрпели јак утицај румунског језика, али они, из данашње перспективе, не чине јединствену генетску групу. Већина њих су чланови влашке групе (говори калдераш, ловари, чурари, гурбетски и други). Изузетак представља говор урсара у источној Румунији и Молдавији (треба ипак напоменути да Миклошич није имао довољно грађе из овог говора). Говор урсара садржи бројне румунске лексичке позајмљенице, али нема влашке структурне карактеристике: он је структурно близак арлијским и кримским ромским говорима (*keremitika*).

Највише критике је претпела класификација „мађарски ромски” у којој су се заједно нашли (из данашње перспективе) ромунгро говори (данас: централни дијалекат), ловари (данас – влашки дијалекат), словачки ромски (такође – централни) и босански гурбетски, који се данас такође класификује као влашки (GRANT 1999: 70).

Огроман лексички и граматички утицај средњовековног грчког језика, на који је први указао Миклошич, данас је прихваћен као почетак нове фазе у језику – познате као рани ромски – а који карактерише структурно-типолошка европеизација или чак – балканизација ромског језика. Овај рани ромски претходник је савремених ромских дијалеката који су настајали постепено као последица ширења говорника ромског језика у Европи у добра пада Византије. Савремени лингвисти овај процес датирају почевши од средине XIV века (MATRAS – WHITE – ELŠÍK 2009).

Будући да је Миклошич (MIKLOSICH III: 4) указао на „Грчку или земље у којима се говорио грчки језик” као европску домовину Рома, односно као земљу у којој су Роми живели у дужем периоду пре него што су се распршили по различитим европским регијама, логично је што су савременим дијалектолозима грчки Роми били веома значајни, тако Јарон Матрас истражује управо ромске говоре у Грчкој (MATRAS 2004a).

Тако се значај Франца Миклошича може проширити и на његове пионирске заслуге у истраживању језичких контаката. Ова је методологија данас уобичајена у лингвистици: лексичке и структурне позајмљенице у језику примаоцу повезују се са периодом културног контакта са језиком даваоцем и његовом културом. Уз Франца Миклошича, још један угледан ромолог XIX века – Аугуст Фридрих Пот (August Friedrich Pott), у своје ромолошке анализе укључује и домари, језик номадског народа Дом, сматрајући и домари за подгрупу ромског језика (MATRAS 2004a: 61). Данас је усвојена дијалекатска подела ромског језика на балканске I и II; влашке – јужни и северни влашки дијалекти; централни – северни централни и јужни централни; северна грана, која се дели на севрозападне и североистичне говоре; британски ромски (данас нестао); иберски ромски (такође данас нестао) и на крају – две изоловане групе коју чине дијалекти јужне Италије и словеначко-хрватски говори (да поменемо само основне дијалектолошке студије: BORETZKY 1998; 1999a; 1999b; 2000; MATRAS 1999; 2004a; MATRAS et al. 2007). Ван ове класификације остају ромском језику сродни језици – лом (у Јерменији) и поменути домари језик номадског народа Азије и северне Африке (MATRAS 2002).

Ромолошка научна традиција све до скоро, у недостатку писане историје а под утицајем хердеровских идеја, истраживала је национални карактер искључиво на основу језика и традицијске културе. Новија истраживања из домена генетике, мада из етичког угла релативно спорна,

показала су да Роми имају заједничко порекло, али да су прошли кроз различите степене биолошке и културне асимилације са неромским групама у Европи. Ова истраживања баве се провером хипотезе о пореклу Рома из Индије, као и разликама између појединих ромских група (LOVIĆA – SCHURR 2004).

Тиме је отворена и дискусија о компатибилности генетских и лингвистичких истраживања у ромологији из лингвистичког угла (ВАККЕР 2012). Савремени ромолози, на основу лингвистичких доказа, пут из Индије ка Европи мапирају као трасу преко северне Индије, затим Ирана и Куридстана, кроз Јерменију и коначно преко територија на којима се говорио грчки (што не мора обавезно подразумевати данашњу Грчку). Показало се да пресек генетичких и лингвистичких истраживања може да осветли и нека дијалектолошка питања: традиционални поглед истиче дијалекатски диверзитет, а минимализује међусобне утицаје дијалеката после раздвајања (BOREZKY – IGLA 2004). Јарон Матрас (MATRAS 2002; 2005) има ареални поглед на дијалекатску класификацију, а Виктор Елшик (ELŠÍK 2006) критикује став о дивергенцији ромских дијалеката указујући на то да у неким случајевима постоји јасно ареално ширење, као што постоје и прелазни дијалекти ромског језика: они се уклапају у географску локацију али се не уклапају у метафору гранања, односно цепања на различите дијалекатске групе. Чак ни постојање неких снопова изгласа не може да дефинише генетско груписање: многе друге изгласе разликују се од тих снопова и тако се групе међусобно пресецају. Дијалекатске разлике чешће су узроковане дифузијом из једног или више центара ка суседним заједницама (MATRAS 19996).

5. Франц Миклошич и почеци ромологије у Србији

Велики ромолошки зборник радова објављен 1989. као резултат рада међународног научног скупа о Ромима одржаног јуна 1986. у Сарајеву, може се у науци на просторима бивше Југославије оценити као својеврсни почетак обједињавања рада стручњака из различитих дисциплина чији је научни интерес делимично или у потпуности усредсређен на ромологију. Међутим, у неколико тамо објављених прегледних радова (ЈАУК-ПИННАК 1989; GOSTL 1989; GILA-KOCHANOWSKI 1989) нема помена о значају Франца Миклошича као зачетника ромологије у југословенским земљама и, посебно, у Србији.

Овај зборник радова прати и исцрпна библиографија дотадашњих ромолошких студија на југословенском простору „Прилог библиографији о Ромима (Циганима) у СФР Југославији” Марије Далбело.⁵

У коментарима уз поједине библиографске одреднице Марија Далбело (DALBELLO 1989: 470) помиње и две колекције ромских речи које је на молбу Франца Миклошича сакупио Стојан Новаковић, као и материјал који је у Крагујевцу сакупио „Ст. Поповић”. Постоји и библиографски податак о речнику говора Рома из Срема (нем. *Sirmien*) који је сакупио Габриел Луцарић. Франц Миклошич је, међутим, у оквиру ове исте студије објавио још један списак речи из ромских говора из Срема у јужној Угарској, аутора Фердинанда Милера (Müller). Будући да је аустроугарска Сремска жупанија у време објављивања ове Миклошичеве студије (1877) укључивала знатно шире подручје од данашњег Срема у Србији, односно градове Жупању, Винковце и Вуковар у данашњој Хрватској, тешко је без детаљних истраживања биографија Габриела Луцарића и Фердинанда Милера закључити о којим ромским пунктовима у историјском Срему је реч.⁶

Прва лексикографска целина, посвећена речницима ромских говора Срема, састоји се из два дела: први је настао на основу грађе коју

⁵ Библиографија обухвата етнолошке и фолклористичке часописе из Југославије али и прилоге који се односе на југословенске крајеве у саставу Аустроугарске. Библиографијом ипак нису обухваћени важни часописи *Études tsiganes* и *Journal of Gypsy Lore Society*. Рад на библиографији омогућио је уочавање неколико историјских фаза у истраживању Рома у Југославији: почетак представља „филолошка фаза” (у којој значајно место заузима Франц Миклошич), следи фаза „институционалног изучавања” Рома у средњој Европи (истраживачи окупљени око удружења *Gesellschaft für Zigeunerforschung*, основаног 1903. године у Будимпешти). Ово друштво је основано у периоду првог прекида рада сличног британског удружења *Gypsy Lore Society*, већина прилога у часопису овог удружења, *Mitteilungen zur Zigeunerkunde*, односи се на Роме са територије Аустроугарске. У оквиру активности овог друштва објављена је и монографија Тихомира Ђорђевића *Die Zigeuner in Serbien* (1903–1906), односно текст његове докторске дисертације одбрањене у Минхену 1902. године. Траћу фазу Марија Далбело назива периодом „идеализација етничких особина – Цигани као универзална персоналност (стереотип)” (DALBELLO 1989).

⁶ Миклошичев зборник (1992), објављен као резултат рада великог међународног симпозијума (26–28.06.1991. у Љубљани) не садржи ни један рад посвећен Миклошичевим ромолошким истраживањима, ако се изузме прегледна студија Катје Штурм Шнабл о односу Миклошича и јужних Словена, која укључује и Миклошичево бављење Ромима и пореди их са савременим социолингвистичким методама јер је Миклошичев фокус на ромским говорима, географској мобилности, миграцијама и фолклорној грађи. У оквиру богате Миклошичеве кореспонденције и размене научних радова помиње се и посредничка улога Стојана Новаковића за добијање грађе о Ромима у Србији (STURM-SCHNABL 1992: 596, 601).

су прикупили „некадашњи студенти” Франца Миклошича: Габриел Луцарић⁷ (MİKLOSICH 1877: 20–33) и Фердинанд Милер (MİKLOSICH 1877: 34–46). Оба ова речника садрже велики број фонетски и морфолошки неадаптираних лексема преузетих из „српског” и румунског језика.⁸ Транскипција лексема је латинична и уједначена, уз сваку лексему дата су морфолошка објашњења, уз поједине постоје етимолошка тумачења и паралеле из других ромских говора, пре свега „грчких” и „буковинских” ромских говора. Прва збирка речи (Луцарићева) је делимично акцентована, а на крају је приложен списак бројева (основни, редни и „прилошки” – *numeralia adverbialia*). Други списак речи (Милеров) није акцентован.

6. САРАДЊА СТОЈАНА НОВАКОВИЋА И ФРАНЦА МИКЛОШИЧА НА ПРИКУПЉАЊУ РОМСКЕ ЛЕКСИКЕ

На основу сачуване и великим делом објављене архивске документације (пре свега захваљујући труду Катје Штурм-Шнабл – STURM-SCHNAVL 1991) може се делимично пратити Миклошичев рад на прикупљању ромолошке грађе на јужнословенској територији. Наиме, Франц Миклошич се, почевши од 1872. године, обраћа колегама и студентима да му помогну у том послу, па је, захваљујући пре свега његовом научном угледу, на терену тада прикупљена обимна грађа.

Франц Миклошич је 19.02.1872. замолио Ђуру Даничића (у то време у Загребу) да му помогне око набављања ромолошке литературе. Из наставка преписке види се да му је Даничић поменуо постојање мађарске стематографије из 1834. (уп. STURM-SCHNAVL 1991: 290–292).⁹ Са сличном молбом се током 1872. и 1873. године у два наврата обраћао и Ватрославу Јагићу (STURM-SCHNAVL 1991: 301–302; 305–306). У једном недатираним писму Иван Костренчић такође информисе Франца Миклошича

⁷ Франц Миклошич је током 1876. (дакле, у време објављивања ове студије) био у преписци са Габром Луцарићем, професором гимназије из Ријеке (Луцарић му је послао свој рад о историји падежних облика у словенским језицима из 1875/6), односно, током 1878. године професором реалке из Осиека, где је почетком школске године премештен и предавао хрватски језик за који је – Миклошичевом добротом – „оспољен” (STURM-SCHNAVL 1991: 412).

⁸ За Миклошича су сви штокавски ијекавски говори били српски, па је све екавске и ијекавске облике означавао као српске, а икавске као хрватске. Даље, сматрао је да су штокавски и чакавски два одвојена језика (HERRITY 1992: 375, Белић 1998: 396–421).

⁹ О односу Стојана Новаковића и Ђуре Даничића, а посебно о научном утицају Ђуре Даничића на Стојана Новаковића в. Белић 1998: 460–462.

о постојећој ромолошкој литератури. Приређивач коментарише да је Костренчић октобра 1875. године постао библиотекар Универзитетске библиотеке у Загребу и да је могуће је да се подаци односе на тамо нађене књиге (STURM-SCHNABL 1991: 388–389). Из нешто каснијег периода (25.01.1885) сачувано је писмо у коме Перо Будмани из Загреба шаље Францу Миклошичу збирку ромских речи (*riječī ciganskijeh*) које је забележио у селу Осаонику код Дубровника од једног Рома ковача родом из Херцеговине.¹⁰

Међу значајним филолозима тога доба, међу сарадницима на ромолошком послу, нашао се и Стојан Новаковић.¹¹ Осим на прикупљању грађе из ромског језика, Стојан Новаковић је сарађивао са Францом Миклошичем и приликом израде речника словенских језика (MIKLOŠIČ 1885). У Архиву САНУ чува се 13 писама која је Франц Миклошич упутио Стојану Новаковићу у периоду 1873–1886. (архивски број 8717), сва ова писма објављена су, са пратећим коментарима приређивача, у монографији STURM-SCHNABL 1991.

У наставку прилога следе одломци из преписке Франца Миклошича и Стојана Новаковића који се односе на сарадњу у прикупљању ромске лексике у Србији. Прво писмо Миклошич пише Стојану Новаковићу 5.03.1873. из Беча (оригинално писмо чува се у Архиву САНУ, 8717-1, па се у наставку цитира оригинал и исправља једна грешка у рашчитавану дела овог писма код STURM-SCHNABL 1991: 306):

Prva i druga rasprava o ciganima je štampana: Vi ćete ih dobiti za nekoliko dana. I u Beogradu ima cigana: ne bi li moguće bilo saznati koješta o njihovom jeziku?

¹⁰ Лингвиста Перо Будмани акцентује четвороакцентним системом свој кратки ромски речник (укупно 66 лексема и једна реченица), уз следећи коментар: „On je govorio čisto srpski bez ikakva tuđega akcenta; u riječima su glasovi i akcenti posve srpski, te sam ih mogao posve tačno biježiti” (STURM-SCHNABL 1991: 711).

¹¹ Стојан Новаковић (1842–1915) је основну школу и четири разреда гимназије завршио у Шапцу, више разреде гимназије и Правни факултет у Великој школи у Београду. Обављао је значајне функције почевши од библиотекара Народне библиотеке и чувара Народног музеја, преко професора Велике школе све до министра просвете и црквених дела у више наврата, посланика у Цариграду у два наврата, министра иностраних дела и председника Министарског савета. Научна интересовања Стојана Новаковића била су у домену најшире схваћене филологије и историје, био је члан Српског ученог друштва, редовни члан и председник Српске краљевске академије. У време Миклошичевих интересовања за ромске говоре и њихове интензивне преписке тим поводом, Стојан Новаковић је у Србији обављао функцију министра просвете и црквених дела (2.04.1873–23.10.1873).

Ово је истовремено и прво сачувано писмо у комплетној преписци Франца Миклошича и Стојана Новаковића. Могуће је да је контакт успостављен преко Ђуре Даничића, који је био Новаковићев професор и научни ментор а истовремено Миклошичев пријатељ. Сва писма размењена током 1873. године тичала су се Миклошичевих ромолошких истраживања, уз размену друге научне литературе.

Одговор Стојана Новаковића, са већ прикупљеном лексичком грађом из Крагујевца, носи датум 7.04.1873. Оригинал писма чува се Бечком архиву, а приређивач (STURM-SCHNABL 1991: 309–310) води ово писмо по грегоријанском календару са датумом 27.03.1873.¹²

Сад вам шаљем списак, што га је покупио г. Стев. Д. Поповић професор учитељске школе у Крагујевцу. Моја нова служба смешће ме, да вам у томе даље послужим, како сам мислио, али ћу и опет бринути се у неколико и о томе.

На ово писмо Стојана Новаковића, Миклошич одговара 3.04.1873. из Беча.¹³

Poštovani gospodine,

Primio sam u svoje vreme i „rečnik od četiri jezika” i Vaša dva pisma od 28 marta i od 7 aprila sa ciganskima rečma i sa drugim vrlo važnim materijalom o srpskima ciganima. Ne mogu Vama kazati, koliko sam Vama zahvalan na svemu tomu. O srpskima ciganima nisam ništa imao, a sada na jedan put toliko! Ne usudjujem se Vas moliti, da mi još koješta pošljete: vi imate drugih poslova, osobito sada. Ali ako bi onaj učitelj u Krajini, za kojega ste mi pisali, cigansku gramatiku meni dao, rado bih mu platio honorar, koji biste vi kazali.

¹² Пређивач (STURM-SCHNABL 1991: 310) у свом коментару уз ово писмо напомиње да се у аустријској Националној библиотеци чува и „једна статистика” о Циганима у Србији. (ÖNB Ser. n. Faszikel 3440). Приређивач наводи (погрешно) да је поменути сакупљач из Крагујевца Димитрије Поповић (1814–1882), професор Учитељске школе у Сомбору и Крагујевцу. Димитрије Поповић је иначе угледан писац и преводилац, уређивао је сегедински календар, објавио је „Велику и малу катавасију” и један „Велики Зборник”, а био је присталица Вукових језичких реформи.

¹³ Наведени препис са оригиналног документа из Архива САНУ 8717/2 у неким детаљима се разликује од објављеног документа у: STURM-SCHNABL 1991: 312. Додатни проблем чини поновно упућивање приређивача на Димитрија Поповића уз Миклошичев помен „учитеља у Крајини”. Наиме, Миклошич мисли на учитеља „из села Равнога” чија је ромолошка грађа добијена посредством Милана Ђ. Милићевића, а не на „Стев. Д. Поповића” који је сакупио збирку ромских речи у Крагујевцу. Даље, Миклошичев помен „учитеља у Крајини” вероватно означава „Тимочку крајину”, јер град Књажевац није припадао „Крајини”, односно тадашњем Крајинском округу (тада је административно постојао Књажевачки округ).

Из овог Миклошичевог писма је јасно да је постојало и једно Новаковићево писмо од 28.03.1873. године које није сачувано. Уз ово писмо је вероватно био приложен ромски речник, који је по свој прилици лично сакупио Стојан Новаковић уз најаву могућности да пошаље још један речник који је сакупио неки „учитељ из Крајине” (оба речника касније објављена у: MIKLOSICH 1877).

Сачувано је још једно писмо Стојана Новаковића Миклошичу од 6.08.1873. Очигледно је да је уз ово писмо била приложена још једна збирка ромске лексичке грађе, овог пута из „Тимока” (STURM-SCHNABL 1991: 319–320):

Ево вам још једне записке циганских речи. На крају је Оченаш. Записка је, као што сам ја на њој забележио, од града Равнога из Тимока са истока Србије, а добави ми је г. М. Ђ. Милићевић секретар мин. просв.

Стојан Новаковић је вероватно именовоа оближње археолошко налазиште („од града Равнога”) као прецизну убикацију за Књажевац јер је овај град променио име 1859. године (раније се звао *Гурџусовац*). Може се претпоставити да је у научним круговима тога доба ово налазиште било добро познато. У време када је написано ово писмо (1873) већ је постојала литература о античком граду Равни, на пример – студија Стевана Мачаја (МАЧАЈ 1866: 342–343) али и путописи Феликса Каница. Будући да по шематизмима кнежевине Србије за 1871, 1872 и 1873. годину у селу Равни Књажевачког округа уопште не постоји основна школа, може се претпоставити да је у питању неки од тројице учитеља који су у то време службовали у Књажевцу, а које и Милан Ђ. Милићевић могао познавати по природи свог посла (у то време био је запослен као секретар Министарства просвете).

На ово писмо Франц Миклошич одговара Стојану Новаковићу 22.08.1873. (документ из Архива САНУ, STURM-SCHNABL 1991: 321–322)

Primio sam zbirku ciganskih reči i „Srpske narodne pjesme”. Na svemu Vama velika hvala. U zbirci našao sam mnogo vrlo važnih stvari i rado bih za gdekoju питао, ако се могу надати, да би онај, који јих је скупио, имао доброту мену на моја питања одговорити.

У наставку писма Миклошич обавештава Новаковића да му је послао неколико својих књига.

Сачувана кореспонденција између Стојана Новаковића и Франца Миклошича на тему ромског језика овим писмом је завршена, о томе сведочи и једно писмо Франца Миклошича Ђури Даничићу упућено

годину дана касније, 4.05.1874. Писмо се чува у Архиву ХАЗУ у Загребу (STURM-SCHNABL 1991: 338–339):

Što se cigana tiče, mislio sam, da bi se možebiti koji djak našao, koji bi za honorar koješta o njima za mene napisao. G. Novaković, kojega izvolite pozdraviti, mi je mislim poslao sve, što ima: ja sam mu na njegovu daru veoma zahvalan, i ne usudjujem se njega opet moliti da se za me pobrine i za moje Cigane.

Значај Миклошичеве иницијативе за прикупљање ромске лексике оставио је трага у каснијим научним интересовањима Стојана Новаковића: о томе се може сазнати из сећања Ватрослава Јагића и њихове преписке. Наиме, у једном писму из Мајданпека (од 26.10.1876. године), где је током рата био управник војног магацина, Стојан Новаковић изражава жаљење што је послат у Мајданпек, где само губи време јер није у могућности да се бави науком (Јагић 1926: 272):

Да сам био на ком другом крају, може бити да бих могао што за дијалектологију уловити, овде ништа за то није могућно привредити. Нисам могао ни циганина никаква добавити да бар штогод Миклошићу ухватим.

Из године 1877. године, када су коначно објављене све три збирке ромских речи из Србије, нема сачуваних докумената који би сведочили о томе да је Франц Миклошич послао Стојану Новаковићу објављено дело (што је он свакако учинио, као што је то учинио још 1873. године са прве две свеске својих ромских студија).

7. ТРИ РОМОЛОШКА ПРИЛОГА СТОЈАНА НОВАКОВИЋА

Новаковићеву лексичку грађу из ромских говора Србије Франц Миклошич је објавио у шестом тому своје студије *Über die Mundarten und Wanderungen der Zigeuner Europas*, овај том је прихваћен за штампу фебруара 1876. године у оквиру серијских издања бечке Академије наука (*Denkschriften der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*). У свом уводном тексту Франц Миклошич овако коментарише прилоге Стојана Новаковића:

За познавање говора Цигана у Србији коначно је г. Стојан Новаковић, садашњи српски министар просвете, учинио један значајан напор у коме не само што се лично повезао са Циганима већ ми је ставио на располагање још две друге прикупљене збирке речи. (MIKLOSICH 1877: 1–2, превод Б.С.)

Захваљујући свим сарадницима на прикупљеној грађи, Миклошич наставља:

Поменуто господа су на моју молбу предузела не мале напоре да испитају циганске речи: они су кроз своје успешне напоре унапредили наше познавање циганског језика и тиме обавезали на захвалност не само мене него и све колеге из наше струке. (MIKLOSICH 1877: 2, превод Б.С.)

Уз прву збирку речи и неколико кратких узорака ромских говора у Србији стоји краћа Миклошичева уредничка напомена (MIKLOSICH 1877: 46):

Према запажањима господина Новаковића *ā* и *ē* су назвали; само што сливање *a* и *e* са *n* није тако потпуно да се оба вокала не могу разликовати: у *pāc* је сливање потпуније него у *ivēd*, упркос томе писање *ivend* било би мање адекватно изговору. Финално *w* замењује глас који као енглеско *w* стоји између *u* и *v*. *ć* и *dj* звуче као у српском, али су ближи *k* и *g*: тамо где се *dj* у потпуности приближава *g*, бележено је *g̃*. Блиско немачком *ch* постоји *kh*, односно аспировано *k*. *ъ* је неодређени вокал; *o* је исти глас са приметним нагињањем ка *o*. *ь* је непотпуно *i*, *dž* се понекад приближава *dj*, али га не достиже. Господин Новаковић је акцентоване вокале тако означио да је узгред учинио видљивим и квантитет вокала; то произлази из тога што српски Цигани, а можда и други, многе кратке слоге сасвим кратко изговарају, отуда *dikh"av*, *di"ćes*, *dž"anes* и тако даље. Ја сам за ову прилику означио само наглашене слоге, али нисам узимао у обзир квантитет. (превод Б.С.)

На основу овог Миклошичевог коментара могло би се претпоставити да је Стојан Новаковић лично сакупио ову збирку ромских речи; на ову помисао наводи и већ поменуто Новаковићево писмо Ватрославу Јагићу из ратне 1876. године.¹⁴

Миклошич је Новаковићеву ромску лексичку грађу обликовао у 167 одредница, а на крају издвојио основне, редне и прилошке бројеве. Из упоређивања Новаковићевог концепта који се чува у Архиву Србије (СН 669) може се анализирати Миклошичев уређивачки поступак: све ромске лексеме су поређане по абecedном реду, додат је граматички коментар, превод значења на немачки језик и у неким случајевима паралеле из других ромских говора (обично „грчког”, али се неке лексеме упоређују са „буковинским”, „чешким”, „руским” и „румунским” ромским примерима). У случају лексичких позајмленица из српског језика Миклошич обично наводи еквивалент из књижевног језика (нпр.: *raćija*

¹⁴ Лингвиста Александар Белић, иначе Новаковићев ученик, сведочи да Стојан Новаковић није сам обављао лингвистичка истраживања већ је за своје студије користио туђу или објављену грађу (Белић 1998: 451).

subst. Brantwein, serb. *rakija*; стр. 49). Указује се и на могуће бугарске изворе ромских лексема (нпр.: *pirostije* subs. Dreifuss [‘треножац’], bulg. *pirostija*; стр. 49). Од Новаковићевих лингвистичких коментара задржано је место акцента (не и квантитет) и примери употребе у синтагмама.

У Архиву Србије, у збирци Стојана Новаковића (СН 669) постоји руком писани концепт који је несумњиво послужио за израду прве збирке речи, оне за коју Франц Миклошич наводи да ју је прикупио сам Стојан Новаковић. Рукопис има осам страница, испуњених листама речи које следе логику теренског лексичког упитника, са повременим исправљањем грешака и прецртавањем већ написаног. Питања су постављана по тематским целинама и показују лингвистички веома компетентног истраживача. Концепт почиње питањима о називима за метале (челик, калај, сребро), следе придеви (златан, гвозден, дрвен). Од информатора је затим тражен термин за глагол *īlestiī*, па је инфинитив замењен првим лицем презента (*īleīēm*), али је очигледно добијен одговор за глагол ‘прести’ у првом лицу једнине (*īпредем*). У наставку концепта глаголи су тражени у овом облику (поново *īleīēm*, *ицијем*, *везем* – али за овај последњи није добијен одговор). Следе груписана питања везана за делове тела, домаће животиње, метале и, уопште, прикупљен је основни лексички фонд.

Друга збирка речи коју је Франц Миклошич добио посредством Стојана Новаковића и објавио у истом тому (Miklosich 1877: 50–53) носи из данашњег угла географски прилично неодређену напомену: „према грађи прикупљеној у Тимоку”. Збирка „из Тимока” обликована је у 194 одреднице, по абecedном реду. На крају збирке су основни бројеви до хиљаду, односно бројеви до десет, затим број ‘седамнаест’ (*dešojevta*), десетице са бројем ‘65’ (*ševardešopanč*), ‘сто’ са моделом творбе стотина и ‘хиљада’ (*jek milji*).

Код појединих лексема означено је место акцента. Увек је означена врста речи, а значење је дато на немачком језику (нпр. *džukel* subst. Hund). У неким примерима Миклошич даје паралеле из других ромских говора, према својој тадашњој класификацији, нпр. уз лексему *fera* и ознаку да је у питању именица са значењем ‘стомак’ (нем. *Magen*), Миклошич ставља ‘грчку’ (*per*) и ‘чешку’ ромску паралелу (*për*) са значењем ‘стомак’ (нем. *Bauch*).

У неким случајевима наведена је употреба основне лексеме у синтагми: на пример, глагол *tek* ‘опростити’ (нем. *vergeben*) у синтагми (*tek oli amendje*) ‘опрости нам’ уз коју Миклошич напомиње да му није јасна у морфолошком погледу.

Нејасно остаје порекло српских семантичких паралела, као на пример у случају прилога *maj* ‘више’ (нем. *mehr*) у синтагми *maj mišto!* ‘боље’ (нем. *besser*) где се даје поређење са српским *īомози боџ!* Могуће је да је овакво семантичко упућивање постојало на оригиналном концепту који је доставио Стојан Новаковић.

И овај „тимочки”, као и претходни списак ромских лексема, садржи велики број позајмљеница из румунског језика.

Трећи део Миклошичеве ромске лексичке грађе из Србије је најкраћи (Миклосич 1877: 54). Овај списак речи је припређен „према грађи коју је у Крагујевцу сакупио господин Ст. Поповић”,¹⁵ а садржи 25 одредница и попис основних бројева до десет (постоје две варијанте за број ‘6’: *šou* и *šo*), затим следе десетице (са моделом творбе бројева преко ‘20’: *biš tha jek*), ‘сто’ (са моделом творбе стотина: ‘400’ – *štar šala*) и ‘хиљада’. У питању је базични лексички фонд, а уз глагол *čit* ‘читати’ (нем. *lesen*) дата је делимична промена овог глагола у презенту. Лексеме нису акцентоване.

Сарадњом на два Миклошичева велика филолошка пројекта Стојан Новаковић постаје део европске науке. Истовремено, пионирским радом на прикупљању лексике ромских говора у Србији – Стојан Новаковић постаје први српски ромолог.

ЛИТЕРАТУРА

Белић, Александар. О великим ствараоцима. *Изабрана дела Александра Белића* 6. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.

¹⁵ Нема недоумица око аутора треће збирке ромских лексема: у питању је Стеван Д. Поповић (1844–1902) који је, као и Стојан Новаковић, рођен у Шапцу, где је завршио основну школу и четири разреда гимназије, а више разреде гимназије и две године Филозофског факултета у Великој школи у Београду. За разлику од Стојана Новаковића, Поповић је студије обавио иностранству (у Цириху, Берлину и Готи је студирао филозофију и педагогију). У крагујевачкој Учитељској школи је радио кратко, у периоду 1871. до 1873. године, када одлази да заврши своје студије педагогије (Беч, Халбштат, Берлин и Лајпциг). Био је члан Српског ученог друштва и почасни члан Српске краљевске академије. Поред просветних, обављао је и важне политичке функције, био је министар просвете и финансија и члан Државног савета. Аутор је неколико уџбеника из математике и немачког језика за основну и средњу школу. Сачувана преписка у Архиву САНУ показује да су управо у време Миклошичевих интересовања за ромске говоре у Србији (средином 1873. године) Стојан Новаковић и Стеван Д. Поповић имали редовне контакте. Кореспонденција између њих двојице, која би на неки начин помињала ромску лексичку грађу из Крагујевца – ипак није сачувана.

- ЈАГИЋ, Ватрослав. Стојан Новаковић у преписци са мнош од 1867. до 1891. *Годишњица Николе Чујића XXXV* (1923): 256–312.
- МАЧАЈ, Стеван. Грађа за топографију округа Књажевачког са картом. *Гласник Српског научног друштва XIX/1* (1866): 287–345.
- ПОПОВИЋ, Павле. Млади Новаковић (1842–1873). *Сјоменица Сјојана Новаковића*. Београд: Српска књижевна задруга, 1921, 7–60.
- РУСАКОВ, А. Ју. *Интерференција и переключење кодова (северноруски дијалект цыганског језика в контактологической перспективе*. Дисертација в виде научног доклада на соискание ученој степени доктора филолошких наука, Санкт-Петербург, 2004.

*

- АСКОВИЋ, Драголјуб. Оглед о проучавању ромског језика. Рајко Ђурић (ур.). *Standardizacija romskog jezika*. Сарајево: Удружење Кали Сара Ромски информативни центар, 2012, 13–30.
- ВАККЕР, Петер. The Northern Branch of Romani: Mixed and Non-mixed Varieties. Dieter W. Halwachs, Florian Menz (eds.) *Die Sprache der Roma: Perspektiven der Romani-Forschung in Österreich im interdisziplinären und internationalen Kontext*. Klagenfurt: Drava, 1999, 172–209.
- ВАККЕР, Петер. Romani Genetic Linguistics and Genetics: Results, Prospects and Problems. *Romani Studies* 22/2 (2012): 91–111.
- ВАККЕР, Петер, Yaron Matras. Introduction. Yaron Matras, Peter Bakker, Hristo Kyuchukov (eds.). *The Typology and Dialectology of Romani*. Amsterdam: John Benjamins, 1997, vii–xxx.
- ВАККЕР, Петер, Heinz Werner Wessler. The Etymology of the Romani Quotative XĂCĚ, XĂTĚ ‘I / you / he said’. *Grazer Linguistische Studien* 51 (1999): 1–9.
- БОРЕТЗКИ, Норберт. Die Entwicklung der Kopula im Romani. *Grazer Linguistische Studien* 43 (1995): 1–50.
- БОРЕТЗКИ, Норберт. Areal and Insular Dialects and the Case of Romani. *Grazer Linguistische Studien* 50 (1998): 1–27.
- БОРЕТЗКИ, Норберт. Die Gliederung der Zentralen Dialekte und die Beziehungen zwischen Südlichen Zentralen Dialekten (Romungro) und Südbalkanischen Romani-Dialekten. Dieter W. Halwachs, Florian Menz (eds.). *Die Sprache der Roma: Perspektiven der Romani-Forschung in Österreich im interdisziplinären und internationalen Kontext*. Klagenfurt: Drava, 1999a, 210–276.
- БОРЕТЗКИ, Норберт. *Die Verwandtschaftsbeziehungen zwischen den Südbalkanischen Romani-Dialekten. Mit einem Kartenanhang*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1999b.
- БОРЕТЗКИ, Норберт. South Balkan II as a Romani Dialect Branch: Bugurdži, Drindari, and Kalajdži. *Romani Studies*, fifth series, 10 (2000): 105–183.
- ДАЛБЕЛО, Марија. Prilog bibliografiji o Romima (Ciganima) u SFR Jugoslaviji s posebnim obzirom na etnološku i folklorističku građu u periodici. *Jezik i kultura Roma*. Сарајево: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 1989, 429–499.
- ЂУРИЋ, Рајко. Фонолошки систем ромског језика и његов алфавет. *Kultura* 82–83 (1988): 130–163.
- ЕЛШИЋ, Виктор. Dialect Variation in Romani Personal Pronouns. Viktor Elšik, Yaron Matras (eds.) *Grammatical Relations in Romani: The Noun Phrase*. Amsterdam: Benjamins, 2000, 65–94.
- ФЕННЕСЗ-ЈУХАСЗ, Christiane, Dieter W. HALWACHS, Mozes F. HEINSCHINK. Sprache und Musik der Österreichischen Roma und Sinti. *Grazer Linguistische Studien* 46 (1996): 61–110.
- ФРИДМАН, Виктор. Dialectological Perspectives on Romani in the Balkan Linguistic League. *Linguistique balkanique* XLV/1 (2006): 45–54.
- ХАНКОК, Ian. The Development of Romani Linguistics. M. A. Jazayery, W. Winter (eds.) *Languages and Cultures. Studies in Honor of Edgar C. Polome*. Berlin – New York – Amsterdam: Mouton de Gruyter, 1988, 183–224.

- HERRITY, Peter. Srbohrvaščina v delih Frana Miklošiča. J. Toporišič, T. Logar, F. Jakopin (eds.). *Miklošičev zbornik*. Ljubljana: SAZU, 1992, 369–377.
- GILA-KOCHANOWSKI, Vania de. Problems of the Common Romany – Problems of an International Language. *Jezik i kultura Roma*. Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 1989, 187–203.
- GILLIAT-SMITH, B. J. A Report on the Gypsy Tribes of North East Bulgaria. *Journal of the Gypsy Lore Society*, new series, 9 (1915): 65–109.
- GOSTL, Igor. Jezik i kultura Roma u velikim svjetskim enciklopedijama. *Jezik i kultura Roma*. Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 1989, 35–50.
- IOVIȚA, Radu, Theodore G. SCHURR. Reconstructing the Origins and Migrations of Diasporic Populations: The Case of the European Gypsies. *American Anthropologist* 106/2 (2004): 267–281.
- JAUK-PINHAK, Milka. Povijest izučavanja romskoga jezika u svijetu. *Jezik i kultura Roma*. Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 1989, 11–20.
- KLOPČIĆ, Vera. Zaštita jezika i kulture Roma u međunarodnim dokumentima. Vera Vasić (ur.). *Jezik u upotrebi / Language in Use. Primenjena lingvistika u čast Ranku Bugarskom*. Novi Sad: Društvo za primenjenu lingvistik u Srbiji, 2011, 137–154.
- KOSTOV, Kiril. Marcel Cortiade: Dialektologikano puchipnasqo lil, vas I, klasifikacia e rromane chibaqe (dia)lektinqiri. Dialectological Inquiry for a Classification of the Romani Language. Enquête dialectologique pour une classification des parlers de la langue romani, Agéncia Occitana de Comunicacion, Béziers / Besièrs 1992, 93pp. *Grazer Linguistische Studien* 44 (1995): 121–126.
- KOSTOV, Kiril. Norbert Boretzky & Birgit Iгла: Wörterbuch Romani-Deutsch-Englisch für den südosteuropäischen Raum. Mit einer Grammatik der Dialektvarianten. Harrassowitz-Verlag, Wiesbaden 1994, 418pp. *Grazer Linguistische Studien* 46 (1996): 131–142.
- KOSTOV, Kiril. Gedanken über Lehnprägungen und Lehnsyntax in A. G. Paspatis Buch *Études sur les Tchinghianés ou Bohémines de l'Empire ottoman*. Constantinople 1870. *Grazer Linguistische Studien* 50 (1998): 81–102.
- MATRAS, Yaron. Verb Evidentials and Their Discourse Function in Vlach Romani Narratives. Yaron Matras (ed.). *Romani in Contact: The History and Sociology of a Language*. Amsterdam: Benjamins, 1995, 95–123.
- MATRAS, Yaron. Deixis and Deictic Oppositions in Discourse: Evidences from Romani. *Journal of Pragmatics* 29 (1998): 393–428.
- MATRAS, Yaron. The Speech of the Polska Roma: Some Highlighted Features and their Implications for Romani Dialectology. *Journal of the Gypsy Lore Society*, fifth series, 9/1 (1999): 1–28.
- MATRAS, Yaron. Johan Rüdiger and the Study of Romani in 18th century Germany. *Journal of the Gypsy Lore Society*, fifth series, 9 (1999a): 89–116.
- MATRAS, Yaron. S/H Alternation in Romani: An Historical and Functional Interpretation. *Grazer Linguistische Studien* 51 (1999b): 99–129.
- MATRAS, Yaron. *Romani: A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- MATRAS, Yaron. Romacilikanes – The Romani Dialect of Parakalamos. *Romani Studies* 5 14/1 (2004a): 59–109.
- MATRAS, Yaron. The Role of Language in Mystifying and De-mystifying Gypsy Identity. Nicholas Saul, Susan Tebbutt (eds.). *The Role of the Romanies*. Liverpool: Liverpool University Press, 2004b, 53–78.
- MATRAS, Yaron, Hazel GARDNER, Charlotte JONES, Veronica SCHULMAN. Angloromani: A Different Kind of Language? *Anthropological linguistics* 49/2 (2007): 1–44.
- MATRAS, Yaron, Christopher WHITE, Viktor ELSÍK. The Romani Morpho-Syntax (RMS) Database. Martin Everaert, Simon Musgrave, Alexis Dimitriadis (eds.). *The Use of Databases in Cross-Linguistic Studies*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2009, 329–362.

- MIKLOSICH, Franz. *Dictionnaire abrégé de six langues slaves (Russe, Vieux-Slave, Bulgare, Serbe, Tcheque et Polonais), ainsi que Français et Allemand*. Redigé sous les auspices de son altesse impériale le prince Pierre d'Oldenbourg par le Professeur F. Miklosich. St. Peterbourg – Moscou – Vienne, 1885.
- MIKLOSICH, Franz. *Über die Mundarten und Wanderungen der Zigeuner Europas I–XII*. Wien: Karl Gerold's Sohn, 1872–1880.
- NOVAKOVIĆ, Stojan. Цегарь – цыггарь – τζαγκάρης; τζάγγα – mestve. *Archiv für slavische Philologie* 32 (1911): 383–388.
- PASPATI, Alexandre G. *Études sur les Tchinghianés ou Bohémiens de l'Empire Ottoman*. Osnabrück: Biblio, 1870 [reprint 1973].
- SCALA, Andrea. A Hitherto Unnoticed Armenian Loanword Preserved in Southern-Italian and Dolenjska Romani. *Romani Studies* 23/1 (2013): 121–126.
- SOULIS, George C. The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in the Late Middle Ages. *Dumbarton Oaks Papers* 15 (1961): 144–165.
- STURM-SCHNABL, Katja. *Der Briefwechsel Franz Miklosich's mit den Südslaven – Korespondenca Frana Miklošiča z Južnimi Slovani*. Maribor: Obzorja, 1991.
- STURM-SCHNABL, Katja. Fran Miklošič in južni Slovani. J. Toporišič, T. Logar, F. Jakopin (eds). *Miklošičev zbornik*. Ljubljana: SAZU, 1992, 591–601.
- STURM-SCHNABL, Katja. Aktualnost Miklošičevega znanstvenega dela in misli. *Jezikovni zapiski*. Glasilo Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU 10/2 (2004): 19–46.
- TZITZILIS, Christos. Mittelgriechische Lehnwörter im Romanes. Birgit Igla, Thomas Stolz (eds.). „Was ich noch sagen wollte...“. *A Multilingual Festschrift for Norbert Boretzky on Occasion of his 65th Birthday*. Studia Typologica 2, Berlin Akademie Verlag, 2001, 127–340.

Biljana Sikimić

FRANZ MIKLOSICH AND ROMANI STUDIES

Summary

The paper presents an overview of the reception of the work done by Franz Miklosich in the studies of prominent contemporary Romologists, such as Yaron Matras, Norbert Boretzky, Kiril Kostov, Peter Bakker, Viktor Elšik and others. In the second part, attention is paid to the scholarly relations between Franz Miklosich and Stojan Novaković, which marked the beginning of the scientific research of the Romani language in Serbia.

Балканолошки институт САНУ
Кнез Михаилова 35, 11000 Београд, Србија
biljana.sikimic@bi.sanu.ac.rs